

необходимая оборона, состояние сильного душевного волнения.

Andrusiak H. State of Strong Emotional Excitement (Affection) as a Factor in Determining the Boundaries of the Necessary Self-defense against Sexual Assault. The article highlights the problem of determining the range limits of the required defense against violent sexual assault and the concept of state of strong emotional excitement (Article 116 of the Criminal Code of Ukraine). The author discusses the question of whether it is possible to avoid a state of extreme emotion for a person who protects her life, health, sexual freedom, etc. and also analyzes the position of the legislator regarding the behavior of the victim in case of excess of the necessary defense limits. According to the author's conclusions, the death of a person should be considered legitimate only in case of protecting one's own life or other persons from grave bodily injuries (including committing other crimes), rape and forced sexual satisfaction in an unnatural way, traditionally regarded as the most socially dangerous violent attacks/assaults. Consequently, when investigating and prosecuting cases of exceeding the limits of the necessary defense the negative influence of stress states on the consciousness and activity of a person necessitates careful analysis of the psychological state of a person, even if there is no doubt that the unlawful actions are committed in a state of affection.

Key words: life, health, sexual freedom, sexual integrity, necessary defense, a state of strong emotional excitement.

УДК 343.132

Н. Карпінська, О. Ліщинська-Мартинюк

Деякі проблемні питання пред'явлення особи для впізнання неповнолітньому потерпілому від злочинів насильницького характеру

У статті висвітлюються проблемні питання пред'явлення особи для впізнання неповнолітньому потерпілому від злочинів насильницького характеру за чинним КПК України. Особливу увагу приділено правовій регламентації понять «неповнолітній», «малолітній», «дитина». Розкрито зміст слідчої дії – пред'явлення для впізнання крізь призму психологічних особливостей неповнолітньої особи. Розкрито питання способу та місця проведення впізнання, обґрунтовано необхідність попереднього психологічного вивчення дитини та використання «зеленої кімнати» як ефективної спеціально організованої системи заходів, яка запобігає повторній травматизації психіки та цілком може використовуватися при проведенні пред'явлення особи для впізнання неповнолітньому потерпілому.

Ключові слова: дитина, неповнолітні, пред'явлення особи для впізнання, вік, психологічні особливості.

Постановка наукової проблеми та її значення. Згідно з чинним КПК України особа до 18 років є учасником кримінального провадження і може виступати у якості потерпілого, свідка або особи, яку підозрюють або обвинувачують у вчиненні злочину, в тому числі неповнолітня особа може брати участь у такій процесуальній дії, як пред'явлення особи для впізнання. Процесуальні норми слідчої дії пред'явлення для впізнання закріплені у ст. 228, а порядок здійснення кримінального провадження щодо цієї категорії осіб регламентовано ст. 484-496 КПК України [1].

На сьогоднішній день, на відміну від допиту, законодавцем не врегульовано окремими нормами КПК у кримінальному провадженні участь неповнолітнього при пред'явлення особи для впізнання. Окрім того, недоліком КПК України є відсутність розмежування процесуального статусу малолітнього та неповнолітнього, окрім норми щодо забезпечення участі у допиті неповнолітнього віком до 16 років законного представника, педагога, психолога, лікаря.

Міжнародне право, не використовуючи поняття «неповнолітня особа» та не виокремлюючи малолітніх осіб, оперує терміном «дитина». Дитиною, відповідно до Конвенції ООН 1989 р. є кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом, застосованим до даної особи, вона не досягає повноліття раніше [2].

У психології дитячий вік (неповноліття) має наступну періодизацію: немовлята (до 1 року); раннє дитинство (1-3 роки); дошкільний вік (3-7 років); молодший шкільний вік (7-11-12 років); підлітковий вік (11-12 – 14-15 років); старший шкільний вік (15–18 років).

Відповідно до ст. 3. КПК України малолітня особа – дитина до досягнення нею 14 років, неповнолітня особа – малолітня особа, а також дитина у віці від 14 до 18 років. Основним критерієм визначення конкретних епох (періодів) дитячого розвитку науковці вважають новоутворення, які характеризують суть певного віку – новий тип структури особистості та її діяльності, психічні і соціальні зміни, які вперше виникають на певному віковому щаблі. Таким чином, неповноліття включає декілька періодів психологічного розвитку дитини, кожному з яких характерні вікові кризи (криза першого року життя, криза трьох років («Я»), криза шести-семи років, та підліткова криза) ключовою ознакою яких є перебудова структури свідомості дитини. Кожна вікова група в межах неповноліття має сукупність типових для даного періоду розвитку процесів, станів і властивостей, що виявляються у поведінці особи. Психологічні профілі дітей у межах тієї чи іншої вікової групи також різняться, оскільки обумовлюються загальним рівнем культури дитини та середовища її перебування, статтю, якостями характеру тощо [3, с. 16-18]. Питання відсутності закріплених особливостей участі неповнолітньої особи при пред'явленні для впізнання у першу чергу несе загрозу щодо її психологічної безпеки та здоров'я, а отже, потребують окремої уваги.

Ступінь наукової розробки проблеми. Питання неповнолітніх учасників кримінального провадження завжди привертало увагу науковців. Зокрема, особливостями допиту неповнолітньої особи у кримінальному провадженні, займалися такі вчені, як В. П. Бахін, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, А. Є. Голубов, О. М. Крукевич, В. В. Романюк, В. С. Комарков, Л. П. Конишева, В. О. Коновалова, О. О. Кочура, С. В. Кузнецова, О. Ю. Лань, Є. Д. Лук'янчиков, В. В. Печерський, Г. І. Пичкальова, М. А. Погорєцький, Н. Ш. Сафін, М. О. Селіванова, О. М. Сербулов, Д. Б. Сергєєва, О. Б. Соловійов, О. С. Старенький, В. Ю. Шепітько. Тему пред'явлення для впізнання висвітлювали Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, В. А. Колесник, Ю. Г. Корухов, О. Ф. Зеленський, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський та інші.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Пред'явлення для впізнання як засіб отримання криміналістичної інформації у практиці збирання доказів відомий протягом тисячоліть, він існував у кримінально-процесуальних системах усіх часів і народів [4, с. 138]. Але до того, як набути теперішнього вигляду і стати окремою слідчою (розшуковою) дією, впізнання пройшло тривалий шлях свого розвитку, організаційного формування, удосконалення, законодавчого визнання та процесуального закріплення і відповідного кримінально-процесуального регулювання й тактико-криміналістичного забезпечення [5, с. 163].

Пред'явлення для впізнання є самостійною слідчою дією, завдання якої полягає у наданні можливості особі впізнати, виявити серед осіб, речей або інших об'єктів той, який вона спостерігала або знала раніше. Це може бути людина (підозрюваний, обвинувачений), труп, особа, яку треба ще встановити, речі, що були викрадені у потерпілого та предмети, що загубив злочинець на місці події. В основі цієї слідчої дії лежить процес збереження у пам'яті образ об'єкта, який особа має впізнати (людина, річ, тварина) і може з цим образом або ототожнювати об'єкт, або встановити тільки його схожість з образом, або надати негативну відповідь на питання щодо тотожності [6, с. 618].

Пред'явлення для впізнання є складною слідчою дією, що вимагає значних психологічних ресурсів. На думку В. А. Колесника, процесуальний порядок пред'явлення для впізнання повинен за будь-яких умов враховувати, насамперед, психічні процеси, які відбуваються під час проведення даної слідчої (розшукової) дії, а також мету проведення впізнання. Сутність даної слідчої дії полягає у тому, що особі, яка впізнає, пред'являють об'єкти, образи яких вона порівнює з уявними образами тих об'єктів, які спостерігала і сприймала раніше і ознаки яких зберігаються в пам'яті. На цій підставі робиться висновок про їх тотожність, подібність або відмінність чи віднесеність до певної групи подібних об'єктів. До того ж, у цих випадках не має принципового значення, якими саме є ці об'єкти, образ яких порівнюється з об'єктом впізнання, – живими особами, їх фотографічними чи відеографічними зображеннями, речами або їх зображеннями. Загальна й основна мета пред'явлення для впізнання полягає в отриманні доказів, які являють собою фактичні дані, що встановлені на підставі висновку одного з учасників процесу про результати проведеної ним ідентифікації – тотожність, схожість або відмінність осіб чи речей, представлених для ознайомлення під час

впізнання, з ознаками об'єктів, що збереглися в його пам'яті [5, с. 164].

З психологічної точки зору впізнання – це процес, при якому особа сприймає представлені їй об'єкти, зіставляє, порівнює їх з уявними образами об'єктів, які сприйняті нею раніше, і на основі цього доходить висновку про їх тотожність, схожість чи відмінність. Впізнання здійснюється на підставі перцептивного порівняння образу поточного сприйняття з образом, який зберігається в пам'яті [7].

Вбачається, що пред'явлення особи для впізнання за участю неповнолітнього є слідчою дією, яка ґрунтується на психофізіологічних механізмах сприйняття, запам'ятовування, відтворення і полягає у ідентифікації зовнішності особи за уявним образом, що сформувався у дитини під час спостереження певної особи.

КПК України не виділяє особливостей щодо проведення впізнання за участю неповнолітньої особи. іють єдині норми як для дорослої особи, так і для дитини, незалежно від її процесуального статусу, категорії злочину та інших факторів. Участь неповнолітнього у пред'явленні для впізнання має бути ретельно спланована, оскільки невдала підготовка може завдати дитині додаткової психологічної шкоди, особливо це стосується тих ситуацій, коли об'єктом впізнання є особа [8, с. 78-80].

Важливою передумовою проведення впізнання є встановлення слідчим, прокурором того, що зовнішній вигляд, прикмети та інші ознаки об'єктів впізнання особою, яка впізнає, були дійсно сприйняті, зберігаються в її пам'яті, можуть бути відтворені подумки і на основі цього можна здійснити порівняння уявного образу раніше сприйнятого об'єкта з образом пред'явленого під час проведення впізнання. На допиті особи, яка впізнає, як обов'язковій окремій слідчій (розшуковій) дії, яка передує впізнанню, наголошує В. А. Колесник [5, с. 164].

Акцентуючи увагу на допиті при розслідуванні насильницьких злочинів, учинених щодо неповнолітніх осіб, коли в процесуальній дії бере участь постраждала дитина, В. В. Пясковський вказує на те, що ця слідча (розшукова) дія досить часто проводиться слідчими, які практично не розслідували кримінальні провадження за участю дітей, тобто не мають необхідного досвіду (близько 50 %). На думку вченого, для успішного проведення допиту за участю неповнолітнього необхідно звернути увагу на декілька моментів: обрання місця проведення запланованої дії; урахування часу проведення цієї дії; ступінь взаємодії слідчого з батьками (законними представниками); кількість присутніх; обрання необхідної форми взаємин слідчого з дитиною [9, с. 90-96].

Вбачаємо, що проведенню слідчої дії пред'явлення для впізнання за участю неповнолітнього має передувати ретельна підготовка. У першу чергу, необхідно переконатися, що участь у слідчій дії не несе загрози психологічній безпеці та здоров'ю. Обов'язково мають бути враховані особливості конкретного дитячого вікового періоду, ступінь психологічного розвитку. Важливим є питання способу та місця проведення впізнання за участю неповнолітнього. При обранні місця проведення запланованої дії, на жаль, дуже часто працівники правоохоронних органів не замислюються над тим, де найбільш вдало буде проведена та або інша слідча (розшукова) дія, для прикладу, основними місцями проведення допиту є кабінет слідчого, кімната дитини в квартирі (будинку) батьків, дитячий садок (школа), вулиця біля будинку [9, с. 90-96].

Відповідно до ч. 4 ст. 228 КПК України з метою забезпечення безпеки особи, яка впізнає, впізнання може проводитися в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним та слуховим спостереженням. У зв'язку з цим у криміналістичній літературі рекомендується для захисту особи, яка впізнає, використовувати такі прийоми: процес впізнання проводити у приміщенні, одна частина якого темна, а друга – світла; особа, яка впізнає, знаходиться разом зі слідчим та понятими у темній частині кімнати; особи, яких необхідно впізнати, знаходяться у світлій частині кімнати. Однак, з метою уникнення будь якого ризику зустрічі, найдоречнішим є використання спеціально обладнаної кімнати – «зеленої кімнати» [8, с. 78-80].

«Зелена кімната» – це спеціально організована система заходів, що має на меті забезпечити законність, гуманність та ефективність кожного рішення щодо дитини, яка потрапила у конфлікт із законом чи перебуває у контакті із законом. Основна мета проведення опитування в такій кімнаті – запобігання повторній травматизації психіки дитини в ході слідчих та процесуальних дій за допомогою спеціальних методик та створення психологічно комфортної атмосфери, а також технічного оснащення, що дозволяє коректно вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати його для ведення слідства без здійснення повторних допитів. Організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її вікових та психологічних особливостей. Система роботи в «зелених кімнатах» враховує вікові та психологічні

особливості як тих дітей, котрі перебувають у конфлікті (вчинили правопорушення або злочини), так і тих, що є в контакті із законом (стали жертвами злочину чи правопорушення). Особливістю оснащення такої кімнати є наявність венеціанського скла, через яке є можливість спостерігати за тим, що відбувається у кімнаті. Для особи, яка знаходиться у самій кімнаті, венеціанське скло виглядає як звичайне дзеркало. «Зелені кімнати» використовуються в Німеччині, Польщі, Сполучених Штатах Америки, Естонії, Болгарії та ін. для допиту з метою зменшення травматизації дітей які постраждали від злочинів насильницького характеру і цілком можуть бути використані під час проведення слідчої дії – пред’явлення особи для впізнання, забезпечуючи психологічний комфорт і захист дитини.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У результаті проведеного дослідження, зроблено наступні висновки:

- чинний КПК України не містить окремих норм щодо участі неповнолітнього при проведенні пред’явлення для впізнання, а тому участь дитини відбувається на загальних підставах. З метою збереження психологічного здоров’я, дотримання прав та інтересів дитини яка перебуває у контакті або конфлікті із законом у КПК України необхідно закріпити статті, які б регулювали особливості участі неповнолітньої особи при проведенні пред’явлення для впізнання;

- з огляду на суттєві і відмінності у психологічному становленні та розвитку, процесів сприйняття, запам’ятовування та відтворення інформації, потребує законодавчого закріплення у КПК України розмежування процесуального статусу малолітнього та неповнолітнього учасника кримінального процесу;

- успішність проведення пред’явлення особи для впізнання неповнолітньому потерпілому від злочинів насильницького характеру визначається місцем розташування та облаштування приміщення, в якому воно буде проведено; попереднім психологічним вивченням дитини, завдяки якому можна підготувати її до співпраці з правоохоронцями, та компетентністю осіб, що проводять пред’явлення для впізнання. У цьому контексті, «зелена кімната» є ефективною спеціально організованою системою заходів, яка запобігає повторній травматизації психіки та цілком може використовуватися при проведенні пред’явлення особи для впізнання неповнолітньому потерпілому;

- потребують комплексного дослідження питання участі педагога, психолога та законного представника при пред’явленні особи для впізнання неповнолітньому потерпілому від злочинів насильницького характеру у кримінальному провадженні.

Джерела та література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Конвенція про права дитини, схвалена Генеральною Асамблеєю ООН 20.11.1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
3. Дручек О. М. Дитина як суб’єкт слідчої дії пред’явлення до впізнання: юридичний аспект / О. М. Дручек // Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх: матеріали наукового семінару (Київ, 17 березня, 2016 р.) – К.: Державна пенітенціарна служба України, Інститут кримінально-виконавчої служби, 2016. – 77 с.
4. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1958. – 704 с.
5. Колесник В. А. Деякі проблемні питання пред’явлення особи та речей для впізнання за чинним КПК України / В. А. Колесник // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – Число 1. – С. 163-168
6. Криміналістика / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская. – М.: Норма, 2007. – 944 с.
7. Бедь В. В. Юридична психологія: навч. посіб. – 2-ге вид. доп. і перероб. / В. В. Бедь. – К.: МАУП. – 436 с.
8. Мальована Т. І. Особливості проведення пред’явлення для впізнання за участю дитини у кримінальному провадженні / Т. І. Мальована // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – Випуск 1. – Том 4. – С. 78-80.
9. Пясковський В. В. Тактичні особливості допиту неповнолітніх потерпілих від насильницьких злочинів / В. В. Пясковський // Теорія і практика судової експертизи. – 2015. – Випуск 15. – С. 90-96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2015_15_14.

Карпинская Н., Лещинская-Мартынюк О. Некоторые проблемные вопросы предъявления лица для опознания несовершеннолетнему потерпевшему от преступлений насильственного характера. В статье освещаются проблемные вопросы предъявления лица для опознания несовершеннолетнему потерпевшему от преступлений насильственного характера по действующему УПК Украины. Особое внимание уделено правовой регламентации понятий «несовершеннолетний», «молодой», «ребенок». Раскрыто содержание предъявления для опознания сквозь призму психологических особенностей несовершеннолетнего. Осуществлен анализ способа и места проведения предъявления для опознания, обоснована необходимость предварительного психологического изучения ребенка и использования «зеленой комнаты» как эффективной специально организованной системы мероприятий, которая предотвращает повторное травмирование психики и может использоваться при проведении предъявления лица для опознания несовершеннолетнему потерпевшему. Установлено, что УПК Украины не содержит специальных норм об участии несовершеннолетнего при проведении предъявления для опознания, а потому участие ребенка происходит на общих основаниях. Авторы акцентировали необходимость законодательного закрепления в УПК Украины разграничения процессуального статуса малолетнего и несовершеннолетнего участника уголовного процесса. Обосновано мнение о том, что успешность проведения предъявления лица для опознания несовершеннолетнему потерпевшему от преступлений насильственного характера определяется местоположением и обустройством помещения, в котором оно будет проведено, предварительным психологическим исследованием ребенка, благодаря которому можно подготовить его к сотрудничеству с правоохранительными органами, и компетентностью лиц, проводящих предъявления для опознания.

Ключевые слова: ребенок, несовершеннолетние, предъявление лица для опознания, возраст, психологические особенности.

Karpinska N., Lishchynska-Martyniuk O. Debatable Issues in the Procedure of Presentation of a Person for Identification to a Juvenile Victim of Violent Offenses. The article highlights in terms of the current Criminal Code of Ukraine some hotly debated issues in the procedure of introducing a person for identification to a juvenile victim of violent offenses. Particular attention is paid to the legal definition of the concepts of «minor», «juvenile», «child». The content of presentation for the recognition is elucidated through the prism of the psychological characteristics of a juvenile. The article presents the analysis of the methods and place of presentation for identification, substantiates the necessity of the child's previous psychological examination and the use of the «green room» as an effective specially organized system of measures that might prevent repeated injury to the psyche and may well be used during the presentation of a person for the identification to a minor victim. It has been revealed that the CPC of Ukraine does not contain any special norms concerning the participation of a minor in conducting a presentation for identification, and therefore the minors participate in the procedure on the general grounds. The authors emphasize the need for legislative consolidation in the CPC of Ukraine of the differentiation between the procedural status of a minor and the juvenile participant in the criminal process. The success of the presentation for identification of a person to a minor victim of violent crime depends on the location and arrangement of the premises in which it will be conducted. The author stresses the obligatory preliminary psychological examination of the juveniles, which makes it possible to prepare them for cooperation with law enforcement bodies. The competence of the persons conducting the presentation for identification is a key requirement.

Key words: child, juvenile, presentation of person for identification, age, psychological peculiarities.